

Il dialetto di Bondo di Bregaglia

Autor(en): **Rizzieri-Picenoni, Ettore**

Objektyp: **Article**

Zeitschrift: **Quaderni grigionitaliani**

Band (Jahr): **14 (1944-1945)**

Heft 3

PDF erstellt am: **16.07.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-14783>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Il dialetto di Bondo di Bregaglia

† Ettore Rizzieri-Piceni

(Continuazione e fine)

L'armäda da la Svizra

Chi a tära, a guära — per la difesa da la patria ai vöi l'armäda. Ä la testa sta 'l general cui se uficiäi, i colonei, i magiur, i capitani, i tanent, pö i sotuficiäi, i sargent e i capuraj; dopo vegn la suldäda: i suldä da fanteria, da cavaleria, d'artileria e d'aviatica, puntunier, zapör, mitralier, canunier e cavalier. Ogni Svizar nasc suldä, tütc i scumenzan cun la scola da reclüt. I militari portan l'unifurma, l'elm, la bareta, la giaca, la blusa, lan barghessa, al capot e nu 'l mänca 'l turnistar cun indument necessari per l'om. I suldä imprendan ä managiä lan ärma: al slupet, la bajuneta, la mitralia, i canun, i aviun, i car blindä e ältran ärma. I suldä vivan ent la casärma u ent ün quartier; i dorman gügent u no daspes sü la paja, s'esercitan sü la plaza d'ärma upür in qualunquan cunträda. Nu dasmanchem la banda militara e i tambürin: üna marcia, la diana e la ritiräda lè sempar ün plageval santi per ogni patriot e patriota.

*La vita dal suldä lè 'na vita santa,
al manga, al bev e 'l canta
e grev panzer nu l'a. —*

Regula pei aviatur: Sgulä lè fäcil, ma pö 's placä? La festa da tir, che plager trä fo colp e slupatädan per vè 'l premi e forsa 'na ghirlanda d'ori u almänch da lüar. Ün bun tiradur al val pü che 'n stcepin ca 'l sbalia perfin al tavlaz. Che bei punt ca segna cun la palota 'l marcör!

*Üna volta as tiräva lan friza u frecia cun la balestra e l'arch.
Cun slupet e bajuneta äl cunfin am fa la gueta.*

Dagn da caldera

Ent a L'era ün bel di da mag al Bärba Giacum al cageva. Al veva mes in ürdan la vascela, lan broca, la pleina cun solva, quèrcul e turn, al sec da masüra, la meltra e 'l maltrin, la sgramera, i cazet, al cul, al ròdagh, al puner e 'l caröt. L'era üsänza ca tütc i masser dal munt pudessan godar vargot da la cageda: lac, culiäda, magnoca, mascärpa, sarun, lac d'pleina e perfin scöcia. Cura c' l'era pronta la mascärpa al cager vugeva: — Chi vöi mascärpa e lac! — Giüst in quel mument mi, ün matet da ündasc agn, i riväva da Bond ent la cascina. Al Giacum, quel avarun, am sbrügia in faccia: — Et ciä er ti per dagn da caldera! — J era rastä da sasc, ma tütüna al Bärba l'a giü d'am dä la me scüdüla cun mascärpa e lac.

Cagiöl u mascärpa cun tartüfal in camigia lè 'n grand bun mangä.

I fänc fan al giöch da la magnoca: tütc i 's zòpan, ün cerca; pena c' al vè 'n cumpagn al vugia: — Magnoca pel täi! e quist l'a da cercä dopo. Importänt lè da turnä äl salv senz'essar avdü.

I vel gavigevan cur c' ün popin riväva süi mond: Ventar da lac, ren da campac, e dui bun pä per caminä per tütc i trac (troc) (sentieri). —

Lan slata viventa da Bond

Nom - cugnom - surnom

Baltresca — l'Indrea B. — Balarin, la Maria Baltreschetta.

Cortini — l'Intoni Curtin — Gudenzetti, la Maria Curtina.

Pasini — al Radolt Pagin — Lègan, la Finota Pagina.

Picenoni — al Daniel Piznun — Cef, l'Anna Piznuna Pigneta.

Scartazzini — al Tumäsc Scartacin, l'Anda Scartacina.

Nota : In tempi andati ogni famiglia aveva due nomi. I soprannomi erano necessari. Si osservi le forme m. e f. Balarin — Balarina.

Vastimenta

Al vasti nu fa 'l mònach. Òna volta as purtäva lan bräga cörta, issa 's porta lan barghessa longa — la moda 's cambia. Al porta la pilanda per quatä lan miseria pita e granda. Sot al capot sa sta ben ebot. La dona nu la ves da purtä lan cälcia, ma la rassa. Ün scusel tira dapü che quatar cavaj. Al snidar e la snidra fan i pagn cun stofa, tela, saja, pan fin, seda e födra. La sarta la cus cun la gulia e ref, cul didäl la ferma lan gueta, la taja cun la fòrbasc, la supressa cul fär, l'infila l'urladiüra, la cus er cun la macchina, la taca sü i batun e la fa i agiöj. Masüra du volta e taja üna! — Savev cosa c'al vöi di: del sol i suoi rai? — dumandäva 'l sciur manistar ä 'na veleta, ca legeva üna canzun fo dal Salmi. — Sci, sci, reverend, ognün porta i se rai, i se vasti üsä. — Al des davent la camigia. Al Not veva soma üna camigia; per lü 'l di pü bel dal mes l'era quel cura ca la se dona ai la laväva; al pudeva rastä tüt al di ä lec. Quantan camigia s'a da vè? Üna ä dös, l'ältra gio 'l fòs e la terza sü la fräsca. Lè meiar rumpar barghessa che linzöj! Üna brüta püza lè meiar che 'n bel böc süi gömbat da la manga. Nagot in testa, nagot in scarzäla. J 't cagnosc per lan calceta blaveta. Scärpa grossa pega tüt. Qualcan mata portan edüna 'l custüm vel, brün da culur cul büst racamä e 'l fazöl da seda sü lan spala. I günc e i stivaj en per l'invern.

Anfibi e ältar arment

Lümega, lümegun, cacia fo corn e cornun. Essar stil e longh scu 'n lingör (ramarro). La salamandra l'a quatar plecia e nu la brügia ent al fögh. Stat äi sul scu lan lügiädra? Nu 's maza lan orba, l'en ütla e nu la fan dal mäl ä nagün. Seas prüdent scu 'l zerpent! D'invern lan vipra e i scuzun dorman sot tära. D'aton lan limbrata cacion sü la tär — che cativ sagä 'l tarzöl! Ränä e ciat che urur pel mat! Nu essar ün müsaragn! Attentan mata, i sgolanöc (pipistrello) s'intrigan ent pei vos cavej! Lan ludria l'en i nemich di pesc. Nu essar indurmantä scu 'na levra! Al cunili al fa soma ün päst äi di — da la dumän ä la sera. La gügia (scoiattolo) cun la se cua longa la salta da plänta ä plänta. Al guis u la fuina 't portan davent poi e galina. Por lan me nusc, sa i è mazariölan inturn! Segä ti stu prü plen da tarpiner; ti, ca ti disc: lan tarpina l'en ütla! Al cumün al pega la taja da descrapan per üna mazariola e vint per üna tarpina. Davent al gat, balan i rat. Che ratera gio la canva — nu 's pö salvä nagot. Nu dastürba i ramlin (ermellino) e lan mustela, at portan disfurtüna. I buldogh en i cän ca cacion da nöc i tasc, i minin blüc.

Gio gio lan muntanela, gio gio cun i trumbun, ca 'm vüda da lan bela e levar al crasciun. — Al luf l'a mai majä l'invern. La golp la cambia al pel, ma mia 'l vizi.

L'orz, l'orza e i orzat en scumpärs di busch dla Bundäsca, invece en ni cerv e cavröij. Vulev avdè la lufera? andè süil Büi da Vöga. Cun la tajola as bräncla golp e guis, cun la trapla i rat e lan muntanela e cul slupet da caccia i arment pü gros!

Bun cunsei

Cun pän e pazienza as tira sü fänc. As a da plagä e storgiar lan paliena fin tänt ca l'en verda — l'educaziun scumenza gia cui popin. Düsäda fa natüra. Ai vül boja pei fäncin fin ch' i an i denc. Buna lüna sea edüna la cumpagna di te di. Manga la manestra u salta la fanestra. Dre 'l fac tütc san dä bun cunsei. As a da santì tütc lan campäna per giüdicä. La buna criänza lè 'l pü bel urnament per matc e mattan. Scua növa, scua ben. Manga modest! J mangh ch' j 'm maz. (Modest l'era 'l se nom). Chi spera sü redità in miseria al murirà. L'amur nasc d' ün öliäda, al föch d' üna pita brünzla. Dalonc dal cor, dalonc di öl. L'amur vül guära — per vè la päsc. Üna noza tira n' ältra. Per as canosciar s' a da mangä insemal ün sach säl — per spus nuvej. Boca da mel, boca da fel — in guardia di adulatur! Sa ün l' a la cagna (paltrunaria), as bacheta 'l cän. Nu cerca quel ca ti nu a pers. I 'm pön bastunä cur ch' j nu som present. Meiar cedar che s' inficä sü lan se ragiun. Per as ragordä as fa 'n grop ent al näs. Ün matrimoni senza fänc lè scu 'n di senza sul. Ròba spartida giüsta la porta furtüna. Amur e signuria, nu braman cumpagnia. L'öl lè 'l spègul da l' orma. Da la beleza nu' s manga giò nagot.

Rima infantila

*Zua zua caval zua — al caval l' a rot la cua ;
Mettai sü 'na cua da len — al caval al va pü ben ;
Mettai sü 'n cua da stram — al caval va biür pü lam ;
Mettai sü 'n cua da stopa — al caval corr e galopa.*

Ingiuinälan

Fam ingiuin e 't farà rich.

Chi ingiuiua? Chi a ingiuinä?

- 1. Al va cuntinuament — ma nu 'l va mai davent? (cor)*
- 2. Pü cler ca lè — pü poch s' an vè? (fen ent al tublà)*
- 3. Pü c' as taja, pü longh al vegn? (riäl)*
- 4. Pü ca i n' è, mänch al pesa? (böc ent al pan)*
- 5. Ingiò s' al tira, insü 'l va sulet? (corda dla campäna)*
- 6. Edüna 'l va, — edüna 'l sta? (al ralogi)*
- 7. Dal di fan tiche taca, — da nöc sot la bisaca? (i zòcal)*
- 8. Al pitoch e 'l sciur la porta, — da tütc dui la vegn purtäda? (scarpa)*
- 9. Al vegn grand, sa ti 'n töl davent, — al vegn pit, sa ti 'n met dadent? (al böc)*
- 10. Sa lè fred, j som cäld, — sa lè cäld, i som fred? (al freger)*
- 11. Dui pungent, dui lügent, dui lavaz, quatar maz e la scua dadrè l' üsc? (La vaca)*
- 12. Päza sur päza e mai ün punc? (tec da plota)*
- 13. As läva vi la funtäna e 'l lascia 'l ventar ä täna? (vent)*
- 14. Ent l' ägua salta la mata, — as bagna soma lan pata? (barca)*
- 15. Sot pel, sur pel, in mez l' anel? (l' öl)*
- 16. Cun plüman al tistar, laüra da mistar? (picalen)*
- 17. Quatar sora van ä spas, la fan la stessa sträda, la marcian cun medem pas e nu s' en mai tocäda? (al car)*
- 18. La gira edüna inturn, nu la va mai dadent? (la rüsca)*

19. Urelan nu l' a, ma 'l sent ben tüt,
'na boca nu l' a, ma nu lè mütt,
stüdent lè mai stac süen stu bel mond,
faväla da tütc al sa e 'l raspond? (l' eco)
20. Lè sempar ä lec e nu 'l dorm mai quiet? (al riäl)
21. Chi la fa nu la disc,
chi la cerca nu la sa,
chi la tröva nagot l' a? (l' ingiudinäla)
22. Pel verda, dadent ros, — tes e dulc senz' ün os? (al figh)
23. Al bab longh, la mama da len, — quatar fia ca cäntan ben? (archet, ghiga, corda)
24. Dui giümej van ä spas, — nu marcian mai ä l pas? (lan gamba)
25. Tüt al temp la va vi e cia, — epür ün pas mai la fa? (l' üsc)
26. La va ä l büi e nu la bev,
la va in stala e nu la maja,
e tüt al temp la cänta? (la schela)
27. Chi va träs la val epur nu 's möv? (la sträda)
28. Danänz lè viv, in mez lè mort, — dadrè viv e fort? (caval, aratar, om)
29. La ren da len — al ventar da pel? (brasciun)
30. Sa s' al vè, nu s' al töl,— sa nu s' al vè, as al völ? (pom murä)
32. Pü s' an manga e pesta, — pü grand al müc resta? (crös da nusc)
33. Nu lè ardent, niänca cäld, — ma 't brügia ros e giäld? (l' urtiga)
34. Dui ent la susta : — ün völ nev, l' ältar musca? (slita e car)
35. Pü ca sa i an dà, pü fam al varà, — cur cl' a tüt majä, al mör famantä? (al fögh)
36. Senza män al pesta, — tantci dagn as resta? (la tampesta)
37. Cinch böc ent ün böc — dui toch as n' a töc? (al guänc)
38. Dui pä sul trepä — i cuncian ün pä? (calgher, scagn, scärpa)

Botanica latina e bundarina

1. *Achillea moschata*.
Al bun licör cun iva — da l' Engiadina 'l niva.
2. *Artemisia odorata*.
Al brödal in flur — al spand bun udur.
3. *Allium sativum*.
Ai ai ai che vita ca lè mai,
vè la marusa e nu la büciä mai.
4. *Brassica Napus*.
As sent la se vusc, — ma nu 's vè 'l gabusc.
5. *Brassica Rapa*.
Nu lè buna da trä 'n donc fo dla räva,
epür tütc digian : guardè chi brava.
6. *Buxus sempervirens*.
ghilanda da marteler sü la fossa
la scumpürsa d' ün cär fancin as mossa.
7. *Chrysanthemum leucantenum*.
La dig la flur San Gian :
quist an? 'n ältr' an? quist an?
8. *Colchicum autumnale* ;
Lan cigamla süi prä — l' aton lè rivä.
9. *Dianthus superbus*.
Sül balcun grofal in flur — ün cor segnan cun amur.

10. *Euphrasia officinalis*.
Lan gustinäla — fan vista bäla.
11. *Gentiana lutea*.
Risc märan da giansäna — dan grappa fort' e säna.
12. *Rumex acetosella*.
Da primavera 's picla — lan brüscan ugicla.
13. *Hypnum cuspidatum*.
Un sasc ca rodla nu fa müfa — cuscenza släta la fa füfa.
14. *Orchis maculata*.
Cun l'erba tipatapa — as fa ni nar lan mata.
15. *Poa pratensis*.
Süi prä mülec — bun fen sot tec.
16. *Plantago lanceolata*.
*Plan plantag'ma föjan longa,
al tè giüd' ä prer e monga.*
17. *Ranunculus acre*.
Biär flur pench süi prä — fen slät völan dä.
18. *Rosa canina*.
Al mat va ä fros'la — la mata nu 's mos'la?
19. *Ribes rubrum*.
L' ügheter dà lan ügheta — cunserva lican lan mateta.
20. *Ribes grossularia*.
Gros e bun i taraspin — pei tö gio guardev di spin.
21. *Rumex alpinum*.
Per ciun i lavaz — s'an cög di grande maz.
22. *Rubus idaeus*.
Di ämper lan ämpa — tant bun früt as vënta.
23. *Salix caprea*.
I gatin di salecer — gia da märz i 's fan plager.
24. *Sambucus nigra*.
As fa tantc spolin di büit, — ma lacvèrgian bun di früt.
25. *Silene inflata*.
*I ciügiamet cun test 'infläda,
dan erba buna er per lan feda.*
26. *Sorbus aria*.
Dal fricler lan fricla — gügent as picla.
27. *Crataegus oxiachantia*.
Lan bragälda di bragälde — güstan sci tant scu per.
28. *Vaccinium myrtillus*.
I alzum madiiran d' aüst — mangan pet ranforzä 'l brust.
29. *Vaccinium vitis idaea*.
D'aton as rubecia gaiüda — per nutri la cunserva giüda.
30. *Taraxacum officinalis*.
Di radic lan föja — salata dan da vöja.
31. *Veratrum album*.
La plänta dal malam — lè buna sul starnam.
32. *Viola odorata*.
L'udurusa viöla — va dre la sev ä töla.